Bírálói vélemény

Bibok Károly

„Argument Structure and Syntactic Alternation: From Lexical Representations to Multiple Argument realization and Beyond”

című, az MTA doktora címért benyújtott értekezéséről

Bibok Károly benyújtott értekezésében az igei argumentumszerkezettel, illetve az igék szintaktikai alternációjával foglalkozik. A téma a mai nyelvészetben is nagy jelentőséggel bír. A témaválasztás tehát a kor igényeinek megfelelő.

A beadott disszertáció felépítése a következő: a dolgozat egy bevezető, öt tematikus fejezetből és egy összefoglalóból áll, amit az irodalomjegyzék követ.

A bevezető fejezet egyik célja a dolgozat két központi jelenségének, az igei vonzatszerkezetnek és a szintaktikai váltakozásnak a rövid bemutatása és a kezelésükre kialakított eddigi megoldások felvázolása. A vonzatok és a szabad határozók szétválasztása, ahogy ezt a következő fejezet is taglalja, állandó probléma a nyelvészetben, különösen a generatív nyelvészetben, hiszen az elliptikus szerkezetek és az egyes argumentumok nem kötelező volta sok esetben interferál. Például *A szomszédom iszik* mondat esetében a tárgy felszíni hiánya esetén az alapértelmezett tárggyal töltjük ki a pozíciót (tehát azzal, hogy: *vizet* – részleteket ld. Németh T. 2019), szemben a tárgyatlan *iszik*-kel, ami másik lexéma, a *részeges* szinonimája. A fejezet második része a disszertáció felépítését vetíti előre.

A második fejezet a szintaxis és a lexikon igei vonzatábrázolását járja körül. Elhangzik mint érv a vonzat és a szabad határozó elkülönítésével foglalkozó és a kétezres években is időről időre megjelenő tanulmányokra – Haegeman-Guéron, Schütz-Gibson, Koenig et al., valamint Culicover írásaira – utalva, hogy a generativisták szerint a vonzatok elsősorban a lexikai egység által kifejezett esemény kötelező elemei. Viszont, mint tudjuk, mindig fejtörést okoz a nem-kötelező vonzatok problémája (amit egyébként a disszertáció külön, a 2.2.3 fejezet részleteiben tárgyal). Ezeket viszont nyilván nehéz megkülönböztetni a szabad határozóktól.

Jogosnak tartom tehát azt a megállapítást, hogy a fenti tanulmányok átvizsgálásával se jutunk egyértelmű eredményekre, bár óvatosan jelzem, hogy – bár a fenti problémát az se oldja meg, de – volt még más, konkrétan a (magyar) szabad határozók kiválasztását célzó hasonló kísérlet is, melyet nem említ a disszertáció (Prószéky 1989). Jogos észrevétel egyébként a 28. oldal lábjegyzetében a magyar és az angol terminológia összehasonlításából adódó megfeleltetési nehézségek említése. Az irodalomban is olykor a „bővítmény” és a „vonzat”, illetve a Jelölt által preferált „dependent” és a „complement” denotátumai eltérőek, valamint a helyzetet tovább bonyolítják az angol mondatszerkezeti leírásokból adódó és az idők folyamán a lexikális információk közé beszivárgó olyan fogalmak, mint az „external argument” (alany), illetve az „internal argument” (minden egyéb). Hasonló probléma áll fent az „adjunct” és a „módosító”, illetve a „szabad határozó” értelmezésével is.

A 33. oldalon olvasható (46) példa Komlósy-féle elemzésénél megállnék egy pillanatra: az *Anna lassan fizetett a gyógyszertől* mondatban a *lassan* ugyan a *fizet* opcionális bővítménye, a *gyógyszertől* viszont a *lassan* szóé, azaz a háttérben valahol létezik a $_{\text{ADVP}}$[*lassan a gyógyszertől*] szerkezet. Ennek a mondatnak egy parafrázisa tehát valami olyasmi, hogy: *A fizetés a gyógyszer okozta hatás miatt lassan történt*. Ha viszont ezt összevetjük például a *Nem lát a dühtől* mondat ha-

sonló elemzésével, akkor az világos, hogy a *dühtől* nem lehet a **Lát a dühtől* szerkezet „önálló” része. A hipotetikus *$_{ADVP}$[*nem a dühtől*] szókapcsolat viszont nem értelmezhető (a $_{ADVP}$[*lassan a gyógyszertől*] mintájára) a *lát* opcionális bővítményeként se – bár az előbbi mondatban a $_{ADVP}$[*lassan a gyógyszertől*] a *fizet* bővítménye volt –, hanem itt a *dühtől* szó a $_{V}$[*nem lát*] szerkezethez kapcsolódik és nem egyedül a *nem* tagadószóhoz. Ugyanilyen lenne a *Nem fagy a kiáramló melegtől* mondatban a $_{ADVP}$[*kiáramló melegtől*] szabad bővítmény, ami a $_{V}$[*nem fagy*]-hoz kapcsolódik, és nem egyszerűen a *nem* vagy a *fagy* szóhoz.

Ahogy Kálmán (2006) Komlósy tesztjeivel kapcsolatban észreveszi, a szintaktikainak beállított vonzatkiválasztó próbák általában a szemantikai összetartozás epifenomenális következményei. A Jelölt ennek kapcsán arra a helyes következtetésre jut – többek közt Apreszján (2014) és Ackema (2015) gondolataival egyezően –, hogy szemantikai értelemben is vannak vonzatok, argumentumok, méghozzá úgy, hogy ezek nem is az igéhez, hanem az igei jelentések felbontásából születő predikátumokhoz kapcsolódnak. Igen, de honnan tudjuk, hogy milyen konkrét elemekre bomlik fel a jelentés? A disszertáció 43. oldalán megjelenik egy „minimal semantic component”-nek nevezett, a későbbiekben központi szerepet játszó kategória, melynek néhány igei eleme (ACT, USE, CAUSE, BECOME, BE, MOVE) már itt fel van sorolva, mások (ACT, DO, GO, STAY, LET, SHOW) később, sőt lesznek nem igeiek is (WHOLE, LOC). Hogy ezek hányan vannak, és kinek van joga ilyeneket bevezetni, arról viszont nemigen olvashatunk, csak arra van utalás, hogy Levin és Rappaport Hovav (2005) ilyesmiket használtak, ahogy Bierwisch (2006) ’Extrinsic View’-ja is . A szakirodalomból tudjuk, hogy volt jó néhány hasonló kísérlet a nyelvészet történetében, elég csak Lakoff (1968, 1970), McCawley (1968, 1971), vagy Ross (1972) kísérleteire gondolnunk. Sőt a számítógépes–pszicholingvista Roger C. Schank (1975) fogalmifüggőség-elmélete előre definiál tizenegy hasonló funkciójú metaigeosztályt: PROPEL, MOVE, INGEST, EXPEL, GRASP, SPEAK, ATTEND, PTRANS,

ATRANS, MTRANS, MBUILD. Ezek valójában Levin és Rapaport Hovav szemantikusszereplista-közelítésétől eltérően nem primitív predikátumok, hanem általánosított igeosztályok, de a közelítés nyelvészet irányából jövő kritikája nagyon hasonló ahhoz, amit Levin és Rapaport-Hovav, vagy akár Bierwisch közelítésével kapcsolatban is alkalmazható: az így stipulált szerepek halmazába „a szükség kívánta módon" kerülhetnek be újabb elemek.

Egyébként a probléma megoldására nem szemantikai alapon kialakított több mai közelítés (amint Levin és Rappaport-Hovavé is vagy Pustejovsky generatív lexikonjáé) a lexikai egységek egy részét lexikai szabályokkal hozza létre, ami annak a korábban egyeduralkodó elvnek a lexikon felé való eltolódásából adódik, hogy „szabályok csak a magasabb szinteken vannak". Ha így tekintjük a nyelvi szerkezetek leírását, akkor a formai szempontok alapján összekapcsolható lexikon és a szintaxis amúgy is egyfajta kontinuumot alkot, mely közelítés az egyre radikálisabb lexikális közelítésekből jól ismert. A mai nyelvtanelméletek törekvése ugyanis, hogy ne pusztán egy technikai felsorolás jelentse a lexikális reprezentációt. Ha távolról nézzük, mondhatnánk úgyis, hogy a jelentős mértékben alulspecifikált lexikális szerkezetek valójában a hagyományos értelemben vett szintaktikai szabályok, a részben alulspecifikáltak az utóbbi évtizedekben egyre több szerepet kapó lexikai szabályok, a teljesen specifikusak meg a hagyományos lexikális elemeknek mondhatók. Érdekesség, hogy ez utóbbiak önálló szavakban meghatározott átlagos „hossza" nem sokkal 1 fölött lesz (nagy számú $X \rightarrow a$ és kisebb számban $X \rightarrow ab$ alakú „szabály"), míg a hagyományos szabályoké biztosan 2 fölött (v.ö. a javarészt $X \rightarrow AB$ alakú szabályokat használó környezetfüggetlen grammatikák), hiszen a lexikonokban többségében vannak az egyszavas címszavak, a szabályok meg általában legalább két elemet vonnak össze eggyé.

A Jelölt világos gondolatmenete alapján teljességgel elfogadható, hogy nemcsak lexikai-szintaktikai, hanem szemantikai értelemben is beszélhetünk ar-

gumentumokról, és hogy ezek a jelentésfelbontáskor létrejövő predikátumokhoz kapcsolódnak, nem pedig az igei jelentéshez mint egészhez. A továbbiakban jól elfogadható az az érvelés is, hogy a szemantikai szerepek levezethetők az igék dekompozíciós lexikai-szemantikai reprezentációiból.

A Jelölt azt a kérdést, hogy a szintaktikai argumentumok tényleg lexikonbeli szemantikai argumentumok projekciói vagy csak a szintaxisban vannak bevezetve, azzal válaszolja meg, hogy a lexikai egységek nem képzelhetők el a szintaxisba projektálódó argumentumszerkezet nélkül. Ehhez egy minimális jelentéstartalmú vonzatszerkezet-változat felvételét javasolja, valamint egy olyan mechanizmust dolgoz ki, aminek segítségével például ugyanaz az ige tud ágensi és páciensi szerepű is lenni, sőt, a szintaktikai összetevők segítségével bevezetett argumentumok esetében az egyes igék direkcionálissal való összekapcsolhatósága is kezelhetővé válik.

A szemantikus argumentumok lexikonból szintaxisba projektálásának problematikus eseteit a Jelölt nagyon gondosan a 2.5 fejezet öt alfejezetében veszi végig. Ezek: a szemantikus szerepek rangsorolásának, a szintaktikai argumentumok nyelvekre jellemző szóalaktani tulajdonságainak, a magyar igemódosítóknak, a szintaktikai és a szemantikai argumentumok maximális száma különbségének és a kétféle argumentum közti megfeleltetés megváltozásának a problematikája.

A Jelölt a 2.5.3. alfejezetben a magyar igemódosítókról nagyon helyesen kimutatja, hogy attól, hogy a Vmod+V egyetlen fonológiai szó, szemantikailag mégsem mindig egyetlen komplex predikátum, sőt, a Vmod nem is feltétlen vonzata az igének, továbbá, hogy a Vmod szerepű puszta főneveknek is lehet (ún. kumulatív) referenciája. Apró megjegyzés csak, de a 61. oldalon induló 56. lábjegyzetről a hossza miatt is, de legfőképp a jelentősége miatt el tudnám képzelni, hogy a törzsszöveg részét képezné.

A kétféle argumentum maximális számát vizsgálva arra a fontos következtetésre jut, hogy a különböző reprezentációs szintek autonómak, valamint a szemantikai argumentumok morfoszintaktikai realizációja is lehet az argumentumszám-változás kiváltója. Itt orosz nyelvészeti tudását kamatoztatva nagyon jól kimutatja, hogy lehet a szemantikus argumentumok száma is több, mint a szintaktikaiaké, de fordítva is. A szemantikus argumentumok számbeli fölényét sokszor az implicit argumentumok léte magyarázza, melynek részleteiről egyébként egy másik kiváló akadémiai doktori disszertációból, illetve az abból készült könyvből (Németh T. 2019) tudhatunk meg többet.

A szintaktikai és szemantikai argumentumok közötti megfelelésváltozás pedig egy egész fejezetben (4. fejezet) külön is tárgyalásra kerül mint a sokak által ismert, de még mindig pontos magyarázatot igénylő jelenség, a szintaktikai alternáció. Előbb azonban a harmadik fejezet következik, amely a magyar igéknek egy olyan nagy alaposságú és egyfajta teljességre törekvő szemantikai-morfoszintaktikai osztályzását írja le, melynek alapját az összetevők száma és logikai típusa adja, amin belül megjelennek a vonzatok morfoszintaktikai jellemzőin alapuló alkategorizációs keretek, A 77. oldalon megjelenő összefoglaló táblázat 5 szemantikai osztályt, 14 szintaktikai alosztályt és 49 morfoszintaktikai alosztályt különböztet meg. Ezeknek a számoknak önmagukban nincs jelentőségük, de a felosztás granularitása megítélésem szerint jól utal az elvégzett munka alaposságára. Egyébként a felosztás logikája szerint van olyan osztály, mely hagyományosan is ismert és elfogadottak (pl. az alany nélküli igék), de ami igazán jelentős, hogy például az egyargumentumúak nemcsak a hagyományosan intranzitívek, hanem a predikatív vagy a mondat kategóriájú vonzattal állók is. Ugyanígy a kétargumentumúak esetében a szokásos tranzitív kategória mellett ott vannak az oblikvuuszi, a predikatív vagy a mondat kategóriájú vonzattal állók is. A háromargumentumúak osztálya már kicsit szerteágazóbb: ide tartoznak mindazok az igék,

melyek öt különböző komplex vonzatszerkezet egyikével vagy másikával rendelkeznek. Az ötödik osztály elemei szintaktikailag határozói vonzatú igék, amelyek szemantikailag pedig magasabb rendű predikátumok argumentumai.

A 22 disszertációoldalt átfogó teljes osztályzás, amihez a magyar nyelvtani hagyomány még vonzatlista-szinten sem szolgáltatott megfelelő kidolgozott támpontokat, a disszertáció igen komoly szakmai eredménye. Az igeosztályok mindegyike a fent jelzett táblázat háromszintű (szemantika, szintaxis, morfoszintaxis) osztályzásának megfelelő leírást tartalmazza, valamint negyedik ismérvként a szemantikus szerepek felsorolását. Ezek a korábban már kritika tárgyává tett, stipulációkon alapú szemantikusszerep-listákból kölcsönzi a Jelölt, amit el kell fogadnunk, lévén ezeknél jobban megalapozott hasonló listát nem ismerünk. Az osztályzás eddig jelzett négy szempontján túl mindegyik kategóriához példák (szükség esetén megjegyzések is) csatlakoznak.

A korábban röviden érintett szintaktikai alternáció a tárgya a negyedik nagy fejezetnek. A Jelölt három nagy csoportba rendezte az ide tartozó igéket Az első a mozgásmód és a hangkibocsátás igéié, ahol alternáció esetén eggyel nő a szintaktikai argumentumok száma. A második csoport a térbeli elhelyezkedés és a lokatív alternáció igéié, melyek esetében nem változik az argumentumok száma. A harmadik csoport kicsit más jellegű, mert ide az eszköz–alany alternációval rendelkező argumentumszám-csökkentő igetípusok kerülnek. Az ezen belül kimutatott két altípus az eseményt, illetve a tulajdonságot.

A Jelölt ezek után szintaktikai váltakozást kezelő legfontosabb mai elméleteket veszi sorra. Az egyik közelítéstípus a lexikai műveletekkel kapcsolja össze az alternáció során létrejövő variánsokat. A lexikonban ilyenkor a kétféle szintaktikai szerkezetnek megfelelő két jelentés külön-külön megtalálható. A konstrukcionista közelítésekben egy jelentés van ugyan, de ha az ige a megfelelő konstruk-

cióban megjelenik, a másik jelentés akkor áll elő. Ezek a közelítések sokkal többet mondanak a szintaktikai alternációról, mint a korábbiak, de a Jelölt egy olyan általános lexikális-konstrukciós igei jelentésreprezentációt dolgozott ki, amely szemantikailag megfelelő alap a szintaktikai alternációban megjelenő konstrukciós jelentéseknek.

Az ötödik fejezet a szintaktikai alternációk elemzésével foglalkozik, jelesül azzal a kérdéssel, hogy hogyan jönnek létre a direkcionális igék, ha alapvetően nagyon különböző szemantikájúak. Valóban: a mozgásmód, a hangkibocsátás, a térbeli elhelyezkedés, vagy a vágás mind meglehetősen különböző típusú tevékenységek a világban. Ennek a négy igeosztálynak, melyek a korábbiakban értelemszerűen külön lettek bevezetve, van közös jelentéssémájuk, és ezt bizonyítja a Jelölt ebben a fejezetben, igen elegáns módon. Az argumentumszerkezeti változások tehát egyetlen jelentéssémával megragadhatók, melyek ezen igeosztályok releváns közös tulajdonságait tartalmazzák.

A Jelölt először bemutatja az ismert lexikális és a konstrukciós közelítések hiányosságait a probléma teljes kezelésében, majd a disszertációban bevezetett lexikális-konstrukciós leírás egyik fontos képességét azzal mutatja meg (magyar és orosz példákon), hogy mind a négy igetípus esetében a direkcionális argumentumot egy lokatívból eredeztető jelentésreprezentáció képes létrehozni azokat a konstrukciós jelentéseket, melyek az alternáció következtében jönnek létre.

Az *önt* ige segítségével bemutatott esettanulmány például azt mutatja meg, hogy a nem alternálódó igék jelentésreprezentációja specifikusabb, mint az alternálódóké. Az *önt* ige ugyanis önmagában nem engedi meg a *-val/-vel* változatot, de ha a *tele-* igekötővel jelenik meg, akkor igen. Egyébként szerintem nemcsak a *teleönt*, hanem a *kiönt (vmit betonnal)* és a *leönt (vkit borral)* is hasonló, mert ezek egyike sem jelöl helyzetváltozást.

Az 5.2.2 alfejezetben bemutatott orosz lokatív alternáció lexikális-konstrukciós magyarázata komoly hozzájárulás a kidolgozott elmélet több nyelvre való alkalmazásához. Így a módszer magyar nyelvi jelenségekre kimutatott használata általánosítást nyer, ami a disszertáció minőségét tovább erősíti.

Az ezt követő részben az eszköz–alany váltakozás a Jelölt által elkülönített két fajtájának, az esemény altípusnak és a tulajdonság altípusnak a lexikai-konstrukciós magyarázatáról olvashatunk. Ennek alapján egyértelműen leszögezhető, hogy a Jelölt eredményesen dolgozott ki egy ügyes technikát, amely az okozás mindkét kimutatott típusát képes egyetlen keretben kezelni. Így a híres *vág*-jelenség és rokonai is sok nyelvész kutató sok évnyi kísérletezése után a Jelölt jóvoltából megnyugtató magyarázatot kapnak.

A hatodik fejezet a metaelméleti magyarázaté. A Jelölt a disszertáció eddigi részében ismertetett kutatás módszertani aspektusaira reflektál ebben a részben. Először az adatok meg az elmélet viszonyát járja körül, majd a magyar igék szintaktikai alternációjára kialakított közelítések plauzibilitását tárgyalja Kertész és Rákosi (2012) nyomán. Ehhez először ismét előveszi a *ken* és *úszik* típusú igéket, majd külön tárgyalja a szintaktikai alternációs elképzeléseket (utalva a hagyományos magyar nyelvészeti irodalomra), a lexikális szabály alapúakat (többször is Pinkerre hivatkozva), majd a Goldberg-féle konstrukciós közelítést, majd végül a saját lexikális-konstrukciós megoldása plauzibilitási kérdéseinek szenteli a fejezet legnagyobb részét.

A 7. fejezet példaértékűen összefoglalja a disszertáció eredményeit, mait a fentiekben ismerettem és messzemenően elfogadtam, így nem ismételném meg az ott leírtakat.

Végül itt következik néhány apróbb, általános kritikai megjegyzés, amik semmit nem vonnak le a dolgozat értékeiből, inkább csak mint bíráló úgy érez-

tem, egy-két apró dolgot nem hagyhatok szó nélkül. Például a 18. oldal (10) példájának a glosszái közt a *beáll (vminek)* fordítása *become*, ami egy idegenajkú számára magyarázó erejűnek tűnhet, hiszen a *Peter became a soldier* mondat fordításából ez tükröződik, de valójában a *beáll* fordítása nem tartalmazza azt a jelentéstöbbletet, ami a *katona lett* és a *beállt katonának* szerkezetek jelentése között van.

Egy másik megjegyzésem tárgya nem is a Jelölt hibája, sőt, nem is biztos, hogy hiba, de talán nem baj, ha valaki jelzi, hogy vannak fogalmak, melyekre nem honosodtak meg magyar szakkifejezések, viszont az eredeti forma használata a sztenderd magyar szaknyelvben némiképp elgondolkodtató. Az alapkérdés, hogy miért használja a nyelvész közösség egyes terminusokat úgy, hogy azok féligmeddig az eredeti nyelv írásmódját követik? Ez a megjegyzésem ráadásul nem is a dolgozatra magára (hiszen az angol nyelvű), hanem a tézisfüzetben megjelenő, de máshonnan is ismert jelenségre vonatkoznak: ilyen például a *thematic* szakszó, melynek magyar megfelelőjeként a tézisfüzetben a hazai nyelvészi gyakorlatban is bevettnek számító *thematikus* alakot olvashatjuk. Érthető a megkülönböztető szándék, hiszen a magyarban a *tematikus* szó létezik, és kötött a jelentése, de mindössze ez lenne az oka az angolban használatos *th* átvételének a szó elején? Minden nyelvész érti, és mégis számomra idegen, hogy egy kiejtésben indokoltalan '*h*' ott maradjon egy angolból átvett görög eredetű szóban. További nehézséget jelent az estek „magyarítása": nyilván az *accusativus* már lehet *akkuzatívusz* (bár ez esetben sokszor a *tárgyeset* se rossz döntés), de a *datívusz,* a *genitívusz,* a *lokatívusz* alakok és a többiek kezdenek polgárjogot nyerni a magyar nyelvészeti szakirodalomban. Mivel vannak más, ún. nem „hagyományos" esetek, azoknál ismét csak nem törik meg az „eredetiben író" hagyomány. Ilyen pl. az *obliquusi eset*, amit ma még jól láthatóan nem illik *oblikvuuszi* alakban írni (bár én feljebb így használtam). Ott van még az *ágensi* szerep mintájára a számomra nehezen el-

fogadható, kicsit az orvosi magyar stílusát sugalló *patiensi* alak, aminek a magyar nyelvészeti szakirodalomban való használata – a *tematikus/thematikus* párhoz hasonlóan – nyilvánvalóan a *páciensi* alaknak az elősorban az egészségügyből ismert eltérő jelentése miatt alakulhatott ki. (A probléma egyébként a hétköznapi használatban megjelenő *média—médium* kettősséghez hasonlítható.)

A szöveg angolsága megfelelő, és formai apróság, de kötelességem szót ejteni arról, hogy szinte tökéletes a tipográfia, és elütések gyakorlatilag nincsenek a disszertációban.

Összefoglalás

Bibok Károly általánosságban és részleteiben is kiválóan ismeri a választott szakterületet. Megfelelően ismerteti munkájának tudományos előzményeit, és világos érveléssel mutatja be saját gondolatrendszerét. A Jelölt az általa használt kutatási keretrendszert, illetve a mögötte meghúzódó módszertant kiválóan használja. A doktori szinthez előírt saját publikációk bőségesen elfogadhatóak. A disszertáció tézisei kivétel nélkül új eredményeket tartalmaznak. Az elért eredmények súlyát a fentiekben részleteztem, de hozzátenném, hogy jó szívvel látnám a dolgozat monográfiává alakított változatát mielőbb sok nyelvész könyvespolcán. A disszertáció nyilvános vitára bocsátását és a Jelöltnek ezek alapján a fokozat odaítélését messzemenően javaslom.

Budapest, 2020. december 11.

Prószéky Gábor
egyetemi tanár
az MTA doktora